

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
1-SON

**KOKAND UNIVERSITY
HERALD**

2023
VOLUME №1

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
1-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 1**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 1**

1/2023

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G'.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2023

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	K. Konstantin	Factors and vector of the development of institutions in the sme sector of the national economy	3-7
2.	B. Khursanaliyev	The impact of population growth on the country's economic development	8-11
3.	N. Sharapova	Network analysis of social media research in entrepreneurship development	12-15
4.	M. Абдуллаев	Тенденции и перспективы развития сферы услуг в узбекистане	16-20
5.	Г. Карабаева	Стимулы развития малого бизнеса для повышения качества жизни населения	21-24
6.	A. Вахромов	Problems of the digitalization process in networks and sectors of the economy	25-28
7.	Sh. Dexkanov	Qurilish materiallari sanoati aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv mexanizmi samaradorligini oshirish	29-34
8.	N. Karimova	Analysis of the current state of retail advertising: a systematic mapping study	35-38
9.	O. Исоев	Внедрение международных стандартов при исламском финансировании в узбекистане	39-42
10.	J. Nuritdinov, A. Abdullayev	O'zbekistonning jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish uchun uzoq yo'li va xitoy tajribasi	43-47
11.	J. Qodirov	Davlat-xususiy sherikchiligi asosida amalga oshirilgan loyihalarning investitsiyaviy samaradorligini oshirishda soliq va sug'urtalashning o'rni	48-50
12.	S. Rustamova	Korxonalarda qabul qilingan qarorlarni boshqaruv samaradorligiga ta'sirini iqtisodiy matematik modellashirish	51-56
13.	A. Sattorov	Auditorlik tashkilotlari tomonidan auditorlik tekshiruvlari o'tkazish jarayonida dalillarni to'plash ahamiyati va zaruriyati	57-60
14.	B. Turanboyev Sh. Nishonkulov	Does inflation significantly affect stock investments and their price?	61-64
15.	A. Xojayev	Oliy ta'lim muassasalarida byudjetdan tashqari faoliyatidagi daromadlari va xarajatlari hisobini takomillashtirish yo'llari	65-68
16.	M. Xomidov	Mamlakatimiz iqtisodiyotini takomillashtirish jarayonida innovatsiyalarni joriy etishning o'rni	69-72
17.	N. Yuldasheva, A. Umarov, A. Abdullayev	Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot rivojlanishi	73-75
18.	A. Yusupov	O'zbekiston iqtisodiy sharoitida inson resurslaridan foydalanishdagi faoliyat turlari	76-78
19.	M. Turg'unov	Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarishda ekonometrik prognoz ko'rsatkichlaridan foydalanish	79-83
20.	D. Мамаюсупова	Мамлакатизда давлат-хусусий шериклиги асосида туризмни барқарор ривожлантириш истиқболлари	84-90
21.	K. Ахмеджанов Ф. Зайниев	Аҳоли даромадлари ва харажатлари балансига жисмоний шахслар даромад солигининг оптимал таъсирини таъминлаш йўллари	91-96
Pedagogika / pedagogy			
22.	Sh. Jumanova	Peyzajning ijtimoiy - psixologik motivni anglatishdagi o'rni	97-99
23.	O. Kasimova	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy faoliyati jarayonida pedagogik improvizatsiyaning o'rni	100-102
24.	B. Safarov	Xalqaro baholash dasturlari (pirls) asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarinining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish	103-105
25.	A. Тангриев	Малакали дзюдочиларни тайёрлашда буралиб улоқтириш бўйича малака тавсиялар	106-111
Lingvistika / Linguistics			
26.	D. Azimova D. Solidjonov	Learning english language as a second language with augmented reality	112-115
Qishloq xo'jaligi / Agriculture			
27.	A Xatamov X. Jabborov	«BUXOROISHARIF» zavod tipining asosiy xususiyatlari	116-118

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIGI ASOSIDA AMALGA OSHIRILGAN LOYIHALARNING INVESTITSIYAVIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA SOLIQ VA SUG'URTALASHNING O'RNI

Qodirov Jasurbek Sharofitdinovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: Bek-maf@mail.ru

+998 90 809 22 28

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-mart 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-mart 2023-yil

Jurnal soni: 1

Maqola raqami: 11

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v6i6.248>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

investitsion loyihalar, soliq to'lovlar, sug'urta badallari, o'zgarish sur'ati, davlat-xususiy sherikchilik(DXSH), korrelyatsiya, VIF koeffitsiyent, regression tahlil.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada davlat-xususiy sherikchiligi asosida amalga oshirilgan loyihalarning investitsiyaviy samaradorligini oshirishda soliq va sug'urtalash dastaklarini holati o'rganilgan. Shu bilan bir qatorda, mavzuga oid bir necha olimlar tadqiqotlari o'rganilgan holda umumlashtirilgan fikrlar yoritilgan. Shuningdek, tadqiqot jarayonida, matematik-statistik formulalar hamda korrelyatsion-regression tahlil usullariga to'xtalangan. So'ngra olingan natijalar VIF, F-fisher, t-student mezon va p-value koeffitsiyentlari orqali tahlillar amalga oshirilgan. Natija va tahlillarga asosan, ilmiy xulosalar takliflar izlanishning oxirida ifodalangan.

Kirish. Investitsion faoliyat odamda noaniqlik sharoitida amalga oshiriladi, shuning uchun bunday vaziyatda tavakkalchilik omilini hisobga olishimiz kerak. Yangi uskuna vositalarini sotib olishi va o'zlashtirilish paytida odatda, kelajakda shular hisobiga keladigan iqtisodiy samarani aniqlash murakkab jarayondir. Shuning uchun investitsion loyiha tahlili paytida ko'p muqobil investitsion loyihalar ko'rib chiqilib, yagona investitsion qaror qabul qilinadi.

Bunda loyihalarni ko'rib chiqishda bir necha kriteriy va parametrlardan foydalaniladi (qo'yilma hajmi, qoplanish muddati, jalb qilinadigan mablag' manbai), loyihalarni barcha kriteriyalar bo'yicha qarab chiqilgandan so'ng ichidan bittasi qabul qilinadi, shuning uchun yo'l qo'yiladigan tavakkalchilik yuqori bo'ladi. Investitsion qarorlarni qabul qilish ham boshqa boshqaruv qarorlarini qabul qilish singari san'atdir. Bu yerda tadbirkorning tajribasi, bilimi, mutaxassisligi va qolaversa, sezish holi muhim rol o'ynaydi.

Tadbirkorga jahon menejment xazinasida yig'ilib keladigan bilimlar, jumladan, menejment amaliyotida shakllanib qo'llanib keladigan investitsion loyihalarni baholash uslublari katta yordam berib keladi. Investorlar uchun investitsion qarorlar qabul qilish juda qiyin vazifa hisoblanadi. Bunda asosiy mezon korxonada qiymatlarini oshirish mezonlariga qaratiladi. Uning omillari bo'lib korxonada daromadlari o'sishi, moliyaviy risk yoki ishlab chiqarish harajatlarining kamayishi, korxonada ishlari samaradorligi darajasini oshirish hisoblanadi.

Real investitsiya loyihalari bo'yicha bunday natijalarga erishish uchun, har qanday loyihaning samaradorligini baholash zarur bo'ladi. Shunday qilib investitsiya loyihalarining samaradorligini aniqlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Chunki loyihaning samaradorligini baholash darajasidan qo'yilgan kapitalning qaytib kelish muddati, korxonaning rivojlanish sur'ati hamda boshqa ijtimoiy-iqtisodiy muomalalarni hal qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Ma'lumki, yangi qurilgan yoki rekonstruksiya qilingan ob'yektni ishga tushirishni nazarda tutuvchi loyiha-tadqiqot ishlari qurilish-montaj ishlari va mijozga ko'rsatilgan xizmat xarajatlari smetasi doirasida amalga oshiriladi.

Bunda soliq to'lovlari va sug'urta badallari (S_{tsm}), turli darajadagi byudjetlarni to'ldirishni nazarda tutadi va buni A.Y.Dobrin quyidagi formulani ta'kidlagan:

$$S_{tsm} = S_{ti} + S_{qmi} + S_m + S_q$$

S_{ti} - loyiha-tadqiqot ishlari bajarishda soliq to'lovlari va sug'urta badallari;

S_{qmi} - qurilish-montaj ishlari bajarishda soliq to'lovlari va sug'urta badallari;

S_m - mijoz tomonidan o'z funksiyalarini bajarishdagi soliq to'lovlari va sug'urta badallari;

S_q - shuningdek, qurilayotgan (rekonstruksiya qilinayotgan) obyekt materiallari, ehtiyot qismlari, inshootlar, shuningdek mashinalar, mexanizmlar va transport bilan ta'minlaydigan tashkilotlar (Dobrin, 2016).

Shuningdek, infratuzilma sohasida yirik uzoq muddatli investitsiya loyihalarini amalga oshirishda risklar va ularni sug'urtalash muammosi ko'p jihatdan XXI-asr boshlari 1990-yillar oxirida dunyoning yetakchi davlatlarida moliyaviy inqirozi va milliy iqtisodiyotlari barqarorligining pasayishi natijasida yuzaga keldi. Agar jahon amaliyotini hisobga oladigan bo'lsak, DXSH shartnomasini tuzishning zaruriy sharti sug'urta bo'lib, bu ularning risklarini kamaytirishning samarali usuli hisoblanadi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar kapitalning chiqib ketishiga va umuman investitsiya muhitining yomonlashishiga olib keladigan "ishonch inqirozlari" muammosiga duch keldilar²⁸.

Shuni inobatga olgan holda, Y.M. Ilyinix infratuzilma loyihalariga investitsiyalarni yo'naltirish va sug'urtalash segmentida xalqaro rivojlanish institutlari va moliyaviy tashkilotlarning roli sezilarli darajada oshdi, ular inqirozlardan va xavflarni sug'urtalashdan qo'shimcha kafolatlar tizimini yaratishning turli model va usullarini taklif qildi. 2010 yilda Rossiya bozori xorijiy sug'urta kompaniyalarining oqimi kirib keldi, buning natijasida sug'urtalanganlarning manfaatlarini himoya qilish sifati ortib bordi (Ильиних, 2010).

T.V. Pirogova va Y.M. Ilyinixlar infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda davlat sug'urtaga ma'lum talablarni qo'yish va xavflarning minimal paketini belgilash orqali muhim rol o'ynaydi. Shartnoma bo'yicha daromad oluvchi ba'zi hollarda davlatning o'zi, ba'zan esa - xususiy sherik bo'lishi mumkin. Expert RA reyting agentligi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda, sug'urta kompaniyalari ekspertlarining fikriga ko'ra, sug'urtadan foydalanish samaradorligi bo'yicha birinchi uch o'rinni halokatli xavflar (tabiiy ofatlar, terrorizm va boshqalar), qurilish-montaj xatarlari, va yong'in va boshqa xavflar (yong'in, portlash, suv harakati) egallaydi. Bundan kelib chiqadiki, har uchala "rekord egalari" ham DXSH loyihalarida eng ko'p uchraydigan xavflar bo'limiga kiradi, shu sabab xususiy sherik xavflarni pudratchilarga qayta taqsimlashga intiladi (Пирогова ва Ильиних lar., 2016).

Hozirgi vaqtda sug'urtalovchilarning vazifasi nafaqat risklarni

²⁸ Развитие государственно-частного партнерства в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ruskline.ru/analitika/2009/02/17/razvitie_gosudarstvenno-chastnogo_partnerstva_v_rossii/ (дата обращения: 17.12.16).

sug'urtalash va sug'urta to'lovlari kafolatlash, balki sug'urta xarajatlari investitsiya xarajatlari og'irlashtirmasligi uchun loyihaning risklar va salbiy hodisalar (ehtimoliy yo'qotishlar) ehtimolining optimal sxemasini topishdir. Rossiya davlatida amalga oshirilayotgan DXSh obyektlarini sug'urtalash amaliyotiga qaraydigan bo'lsak, xorijiy sug'urta bilan solishtirganda, sug'urta darajasi minimaldir, bu esa loyiha investorlari uchun yuqori xavflarni keltirib chiqarayotganini ko'rishimiz mumkin.

Loyihaning tavakkalchiligini baholash uning tuzilishi va loyihaning moliyaviy va huquqiy sxemasini ishlab chiqish yo'lidagi birinchi qadamdir. Xatarlarni muvozanatli taqsimlash loyihani muddatidan oldin yakunlash ehtimolini minimallashtiradi va aslida bunday risklar yuzaga kelgan taqdirda tomonlarning tartibi va majburiyatlarini belgilaydi. Xususan, xususiy investimeng faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan risklarni (masalan, qurilish/rekonstruksiya bosqichida belgilangan muddatlarga rioya qilmaslik va smetadan oshib ketish va h.k.) xususiy investorga yuklash maqsadga muvofiq ko'rinadi.

Loyiha-tadqiqot ishlarini (S_{iti}) bajarishda soliq to'lovlari va sug'urta mukofotlari miqdori quyidagi bog'liqlik bilan belgilanadi:

$$S_{iti} = S_{is} + S_{ij} + S_{it} + S_{im} + S_{id} + S_{iq}$$

S_{is} - loyiha-tadqiqot ishlarini bajarish jarayonida davlat byudjetidan tashqari jamg'armalariga sug'urta mukofotlari;

S_{ij} - jismoniy shaxslarning (tadqiqotchilar va loyihachilar) daromadlaridan olinadigan soliqlar;

S_{it} - loyiha- tadqiqot tashkilotlarining transport solig'i;

S_{im} - loyiha- tadqiqot tashkilotlarining mulk solig'i;

S_{id} - loyiha hujjatlarini ishlab chiqishdan olinadigan daromad solig'i;

S_{iq} - loyihalash va tadqiqot ishlari uchun qo'shilgan qiymat solig'i (QQS).

A.Y.Dobrin fikricha, sug'urta mukofotlari quyidagilardan iborat:

$$S_{is} = K_s \cdot F_{iti}$$

bunda:

K_s - davlat nobyudjet fondlariga sug'urta mukofotlari stavkasi;

F_{iti} - loyihalash va tadqiqot ishlarining narxidagi ish haqi fondi (LTI) (Dobrin, 2016).

Loyihalash jarayonida uning ishtirokchilari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarning xarajatlar tarkibini tahlil qilishning ilmiy-uslubiy asoslari ishlab chiqiladi (loyihalash va tadqiqot ishlari; qurilish-montaj ishlari; import qilinadigan materiallar ulushini taqsimlash bilan qurilishni amalga oshirish uchun etkazib beriladigan uskunalar, mashinalar va mexanizmlar, materiallar va resurslar va boshqalar). Yuqorida nazarda tutilgan ishlar jamoat temir yo'l transporti infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan yoki ko'rib chiqilgan loyihalarning tahlili haqiqiy materiallaridan foydalangan holda amalga oshiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqoridagilarni inobatga olib, «O'zbekiston temir yo'llari» AJ davlat-xususiy sherikchiligi asosida amalga oshirilgan loyihalardan to'lanadigan soliq to'lovlari va sug'urta badallari tahlilini amalga oshiramiz. Bu jarayonida dinamik qatorlarni statistik tahlil usulidan foydalanamiz. Dinamikani o'rganishda eng ko'p tarqalgan va ishlatiladigan ko'rsatkich o'zgarish sur'atidir. O'zgarish sur'ati deb qatorning ikki hadining nisbatiga aytiladi. Bu ko'rsatkich koeffitsiyentda va foizda (%) ifodalanadi va quyidagi formulalar bilan aniqlanadi²⁹:

$$R_b = \frac{Y_i}{Y_{i-1}} \cdot 100$$

Shuningdek, statistikaning vazifasi o'zgarish sur'atlarini yillar bo'yicha hisoblash emas, balki uzoq davrlar uchun ham hodisaning rivojlanish intensivligini baholashdir. Bu vazifani o'rtacha yillik o'zgarish sur'atlarini hisoblash bilan yechamiz. Agarda zanjirsimon usulda o'zgarish sur'atlari ma'lum bo'lsa, o'rtacha yillik o'zgarish sur'atini quyidagi o'rtacha geometrik formula yordamida aniqlaymiz³⁰:

$$\bar{R} = \sqrt[n]{R_1 \cdot R_2 \cdot R_3 \cdot \dots \cdot R_n}$$

Shuningdek, investitsion loyihalar samaradorligini ortirishda soliq to'lovlari va sug'urta mukofotlarining o'zaro ta'sirini o'rganamiz. Bunda ekonometrik modellashtirish jarayonida qo'llaniladigan korrelyatsion tahlil ululidan foydalanamiz.

Korrelyatsion tahlil ikkita omil o'rtasidagi (juft bog'liqlikda) hamda natijaviy omillar bilan boshqa ko'p omillar o'rtasidagi (ko'p omilli bog'liqlikda) bog'liqlikning zichligini miqdoriy jihatdan aniqlashdan

iborat (Mustafakulov va Sabirovlar., 2022).

X.Sabirov, Abdullayeva va boshqalar o'z tadqiqotlarida quyidagi korrelyatsiya koeffitsiyentidan foydalanishgan:

$$r_{x/y} = \frac{\bar{x} \cdot \bar{y} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \cdot \sigma_y}$$

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}} \quad \sigma_y = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}{n}}$$

Korrelyatsiya koeffitsiyenti (r) -1 dan +1 oralig'idagi qiymatlardan tashkil topadi. Agar $r=0$ ga teng bo'lsa, omillar o'rtasida bog'lanish mavjud emas bo'ladi va $0 \leq r \leq 1$ oralig'ida bo'lsa, to'g'ri bog'lanishga ega bo'ladi. $-1 \leq r \leq 0$ oralig'ida teskari bog'lanish mavjud bo'ladigan bo'lsa, $r = 1$ esa funksional bog'lanish mavjud bo'lganligini ifodalaydi (Sabirov va boshqa., 2022).

Ta'sir etuvchi omillarning korrelyatsiya koeffitsiyentlari zich bog'lanishi multikollinearlik tushunchasini hosil qiladi hada uni aniqlash uchun VIF- me'zonidan foydalaniladi.

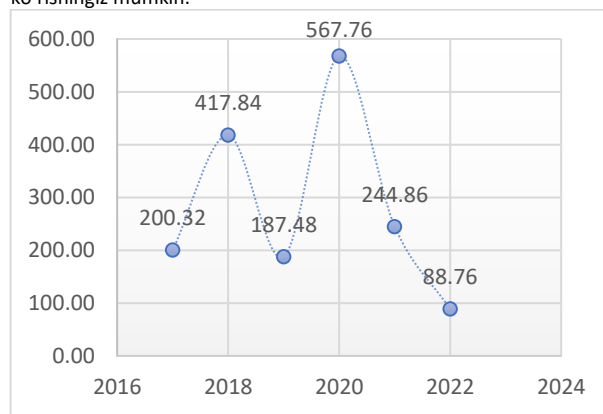
J.X. Stosk va M.V. Vatsonlar VIF (variance inflation factor) koeffitsiyentlari modelning o'zgaruvchilari bir-biri bilan qanchalik kuchli bog'liqligini ko'rsatadi. Ta'sir etuvchi omilga mos keladigan VIF koeffitsiyentini aniqlash uchun quyidagi formuladan foydalanib hisoblagi:

$$VIF = \frac{1}{1 - R^2}$$

Bunda: R^2 - ta'sir etuvchi omillarning korrelyatsiya koeffitsiyentining kvadrat qiymatidir (Stock va Watson lar., 2020).

Agar barcha o'zgaruvchilar uchun VIF koeffitsiyentlari 10 dan kam bo'lsa, bu modelda sezilarli multikollinearlik yo'qligini anglatadi. Aks holda, model multikollinearlikka ega degan xulosaga kelish kerak.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Amalga oshirilgan loyihalardan to'langan soliq to'lovlari 2019-yildan 2020 yilga nisbatan eng yuqori ko'rsatkichni qayd etgan. 2021 yildan boshlab nisbat ko'rsatkich qiymatlar kamayib borgan, bu esa o'z navbatida sohaga kiritilayotgan investitsion loyihalardan olinadigan soliq to'lovlari stavfkalarini kamaytirilishi va sohaga qaralayotgan e'tibordan dalolat beradi. Shu bilan bir qatorda, sohaga kiritilayotgan investitsion loyihalarning amalga oshirilishi va uning hayotiylik davrini oshirish uchun ularni bevosita miqdorlarning o'zgarishiga qarab, mamlakatga kiritilayotgan xorijiy va mahalliy investitsion loyihalarning hajmi oshishi yoki kamayishiga ta'sir o'tkazadi. «O'zbekiston temir yo'llari» AJ davlat-xususiy sherikchiligi asosida amalga oshirilgan loyihalardan ushlanadigan sug'urtalash badallarining yillar nisbatidagi foiz qiymatlarini quyidagi grafikda ko'rishimiz mumkin.

2.7-rasm. Soliq to'lovlarning o'zgarish sur'ati³¹

Tahlil natijalariga asosan «O'zbekiston temir yo'llari» AJ davlat-xususiy sherikchiligi asosida amalga oshirilgan loyihalardan ushlanadigan sug'urtalash badallari 2018 yilga nisbatan 2019 yilda eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan, bu o'z navbatida 2019 yilda qo'shimcha 81 % ga o'sgan. 2022 yilga esa sug'urta badallari nisbat qiymati 113 % ni tashkil etgan, bu esa kiritilayotgan loyiha-tadqiqot ishlaridagi sug'urtalash mukofotlarining kamayganligini ta'kidlaydi.

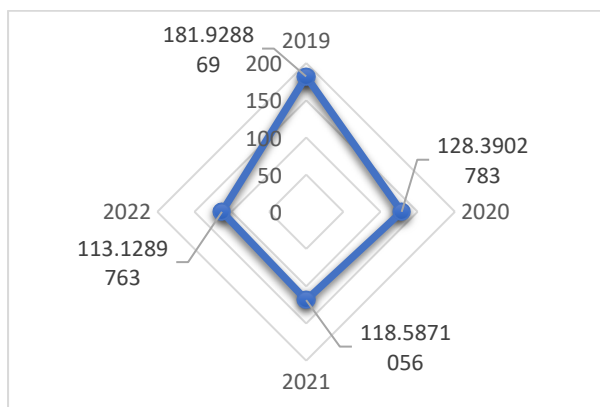
29

<https://staff.tiame.uz/storage/users/55/presentations/tmmQ7tLYRCcOHOKA3Ykkm2C9H810cFwIF9oSyzP.pdf>

30

<https://staff.tiame.uz/storage/users/55/presentations/tmmQ7tLYRCcOHOKA3Ykkm2C9H810cFwIF9oSyzP.pdf>

³¹ Ўзбекистон темир йўллари АЖ томонидан берилган маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси

2.8-rasm. Loyiha-tadqiqot ishlarini sug'urtalash badallarining yillar nisbatidagi foiz qiymatlari³²

Tadqiqot jarayonida loyiha-tadqiqot ishlarining soliq to'lovlari va sug'urta mukofotlari bilan orasidagi bog'lanishni Stata14 amaliy paketidan foydalangan holda tahlilini amalga oshiramiz.

	Y	X1	X2
Y	1.0000		
X1	-0.2466	1.0000	
X2	-0.2280	0.9019	1.0000

2.9-rasm. Korrelyatsion tahlil natijasi³³

Hisob-kitoblar natijasida, amalga oshirilgan loyiha-tadqiqot ishlariga soliq to'lovlari va sug'urta badallari teskari va sust bog'langanini ko'rishingiz mumkin. Shuningdek, ta'sir etuvchi omillar orasida to'g'ri va zich bog'langanini ifodalamoqda. Bu yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, sohaga kiritilayotgan investitsion loyihalarga belgilanib qo'yilayotgan soliq stavkalari va sug'urta badallarini kamaytirilishi natijasidir. Tadqiqotimiz jarayonida quyidagicha natijalar hosil bo'ldi:

Variable	VIF	1/VIF
X1	5.36	0.186492
X2	5.36	0.186492
Mean VIF	5.36	

2.10-rasm. VIF koeffitsiyent natijalari³⁴

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Добрин А. Ю. Экономическое обоснование механизмов государственно-частного партнерства в транспортном строительстве. ДИССЕРТАЦИЯ/ Москва – 2016 г. 157с.
2. Ильиных Ю.М. Перспективы развития страхового бизнеса в России // Вестник Алтайской академии экономики и права. - 2010. - № 1. - С. 66-69.
3. Пирогова Татьяна Викторовна, & Ильиных Юлия Михайловна (2016). Роль страхования в развитии государственно-частного партнерства. Алтайский вестник Финуниверситета, (1), 122-131.

Korrelyatsion tahlil natijasida ishtirok etgan ta'sir etuvchi omillarni orasida zich bog'lanishiga qaramay, ular orasida multikollinearlik mavjud emas. Soliq to'lovi (X1) va sug'urta mukofotlari (X2)ning VIF koeffitsiyentlari 5.36 ga teng, bu esa 10dan kichkinadir. Ta'sir etuvchi omillar orasida multikollinearlik mavjud bo'lmaganlik bois, keyingi bosqich ya'ni regression tahlil amalga oshiriladi. Regression tahlilda chiziqli ko'p omilli regression model tuzamiz.

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	5
Model	557.09336	2	278.54668	F(2, 2)	=	0.06
Residual	8579.49612	2	4289.74806	Prob > F	=	0.9390
				R-squared	=	0.0610
				Adj R-squared	=	-0.8781
Total	9136.58948	4	2284.14737	Root MSE	=	65.496

Y	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
X1	-.0040213	.0290455	-0.14	0.903	-.1289939 .1209513
X2	-.0001062	.0056451	-0.02	0.987	-.0243952 .0241829
_cons	571.722	135.033	4.23	0.052	-9.278201 1152.722

2.11-rasm. Regression tahlil natijasi³⁵

Regression tahlil natijasiga asosan, model quyidagicha bo'ldi:

$$Y = 571,722 - 0,004 * X1 - 0,0001 * X2$$

yoki

$$In. loy = 571,722 - 0,004 * S_{ti} - 0,0001 * S_{is}$$

Model natijasiga asosan, soliq to'lovlari va sug'urta mukofotlari investitsion loyiha ishlariga salbiy ta'sirini ifodalamoqda. Bu o'z navbatida ularning oshishi investitsion loyiha ishlarini kamayishini olib keladi. Stata15 amaliy paketi orqali olingan natijalarga asosan, modelning determinatsiya koeffitsiyenti 0,061 ga tenglashdi. Bu o'z navbvtida, tuzilgan modelning qiymatlari real qiymatlaridan ancha uzoqligini ifodalaydi. F-mezon qiymati r-value qiymatiga asosan ahamiyatsiz bo'lib, bu tanlangan model shakli adekvat emasdir.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot jarayonida olingan natijalarga asosan, «O'zbekiston temir yo'llari» AJga kiritilayotgan investitsion loyihalardan olinadigan soliq to'lovlari stavkalarini kamaytirilishi va sohaga qaratilayotgan e'tibordan dalolat beradi. Shu bilan bir qatorda, sohaga kiritilayotgan investitsion loyihalarning amalga oshirilishi va uning hayotiylik davrini oshirish uchun ularni bevosita sug'urtalash ijobiy natijalarni beradi.

Shu bilan bir qatorda, amalga oshirilgan loyiha-tadqiqot ishlariga soliq to'lovlari va sug'urta badallari teskari hamda sust bog'langanligi aniqlandi. Bu o'z navbatida, soliq to'lovlari va sug'urta badallarini kamaytirish kerakligi ifodalaydi.

Shuningdek, model natijasiga asosan soliq to'lovlari va sug'urta mukofotlari investitsion loyiha ishlariga salbiy ta'siri borligi ilmiy asoslandi. Tadqiqot jarayonida topilgan model parametrlarining student qiymati r-value qiymatiga asosan ahamiyatsiz bo'ldi hamda ular ishonchsiz ekanligi xulosa qilindi. Natijalar shuni anglatadiki, tuzilgan model to'liq salbiy bo'ldi. Shuni inobatga olib, modelda qatnashgan omil va kuzatuvlar sonini oshirishimiz kerak degan xulosaga kelindi.

4. Добрин А. Ю. Экономическое обоснование механизмов государственно-частного партнерства в транспортном строительстве. ДИССЕРТАЦИЯ/ Москва – 2016 г. 157с.

5. Ш.Мустафакулов., Х.Сабиров. "Эконометрика I" Ўқув қўлланма.-Т.: "Илм-фан ва инновация" 2022, 232б.

6. Sabirov, H. N., Abduvaliyeva, Z., & Kh, T. (2022). ECONOMETRIC MODELING OF BUSINESS PROCESSES BASED ON TIME SERIES DATA. *Экономика и социум*, (7 (98)), 102-110.

7. Stock JH, Watson MW "Introduction to Econometrics" 4th Edition, ISBN 978-0-13- 446199-1, published by Pearson Education © 2020.

³² «Ўзбекистон темир йўллари» АЖ томонидан тақдим қилинган маълумотномасидан фойдаланиб тадқиқотчи томонидан тuzилган

³³ Stata15 амалий пакети орқали олинган муаллиф ҳисоб-китоб натижаси

³⁴ Stata15 амалий пакети орқали олинган муаллиф ҳисоб-китоб натижаси

³⁵ Stata15 амалий пакети орқали олинган муаллиф ҳисоб-китоб натижаси

**QO'QON UNIVERSITETI
XABARNOMASI**

**KOKAND UNIVERSITY
HERALD**

**ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

1 / 2023

ISBN: 2181-1695

Bosishga ruxsat etildi 2022-yil 28-dekabr.
Qog'oz bichimi 60x84 1/8 «Libre Franklin, Montserrat»
garniturasida. Shartli bosma tabog'i 8. Adadi 20 nusxa.
Buyurtma rakami № . Baxosi shartnoma asosida.
"Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi"

bosmaxonasida
chop etildi.

OJS
OPEN
JOURNAL
SYSTEMS

